

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ САМОАКТУАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ В ЗАЛЕЖНОСТІ ВІД ТИПУ СІМ'Ї: ПОВНОЇ/НЕПОВНОЇ

У роботі доведена необхідність вивчення самоактуалізації. Визначені психологічні особливості самоактуалізації особистості в залежності від типу сім'ї: повної/неповної. З'ясовано, що рівень самоактуалізації має зв'язок із соціальним інтересом та локусом контролю. Аргументовано необхідність підвищення рівня розвитку самоактуалізації та соціального інтересу особистості.

Ключові слова: самоактуалізація особистості, соціальний інтерес, локус контролю
Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. Випуск 18. 2013

В работе доказана необходимость изучения самоактуализации. Определены психологические особенности самоактуализации личности в зависимости от типа семьи: полной/неполной. Выяснено, что уровень самоактуализации имеет связь с социальным интересом и локусом контроля. Аргументирована необходимость повышения уровня развития самоактуализации и социального интереса личности.

Ключевые слова: самоактуализация личности, социальный интерес, локус контроля
the necessity of study of self-actualization is In-process well-proven. The psychological features of self-actualization of personality are certain depending on the type of family: complete/incomplete. It is found out that the level of self-actualization has connection with social interest and lokus control. The necessity of increase of level of development of self-actualization and social interest of personality is argued.

Keywords: self-actualization of personality, social interest, lokus control.

Особистість щоденно стикається з певними вимогами з боку суспільства. Ефективність діяльності сучасної особистості значною мірою пов'язана з її індивідуально-психологічними характеристиками та особливостями. Також, її успішність та загальна життєва продуктивність багато в чому залежить від повноти реалізації нею власного потенціалу. Основною умовою високого рівня життєдіяльності особистості можна вважати її самоактуалізацію. Тому велике значення набувають наукові роботи, які надають можливість виявити особливості самоактуалізації сучасної особистості.

Актуальність вивчення самоактуалізації особистості зумовлена, перш за все, особливостями сучасного стану нашого суспільства, в якому зроблений акцент на розвиток особистості. Серед факторів, які впливають на розвиток та взаємодію особистості з дійсністю, особливе місце займає її виховання. Особливості виховання впливають на розвиток особистості протягом онтогенезу, зокрема, на рівень та особливості її самоактуалізації.

Орієнтири, які раніше слугували опорою в розвитку та становленні особистості, зазнають значних змін та трансформацій. Соціальні інститути також істотно змінюються в умовах сьогодення. Повноцінна сім'я скоріше стала вже виключенням, а не правилом. Високий відсоток розлучень, підвищення популярності, так званих, громадянських шлюбів вказують на значну зміну простору в якому народжується, росте та розвивається сучасна особистість.

Метою статті є визначення психологічних особливостей самоактуалізації особистості в залежності від типу сім'ї (повної/неповної).

Поняття «самоактуалізації» було введено в психологію А. Маслоу. Цим

терміном А. Маслоу позначав особливість людей, які відрізняються від більшості тим, що вони більш повно реалізують в житті свій потенціал, використовують свої сили і здібності. Синонімами поняття «самоактуалізація» нерідко виступають поняття «розвиток особи», «психологічне здоров'я», «особистісне зростання» [3].

Теорія самоактуалізації є ключовим системоутворюючим елементом гуманістичної психології, що визначала себе «третьою гілкою» психології на ряду з біхевіоризмом і психоаналізом.

Основоположною для гуманістичного напрямку є ідея про те, що усвідомлене прагнення особистості до максимально можливого розкриття свого потенціалу та його реалізації у практичній діяльності на благо суспільства шляхом самоактуалізації є необхідним чинником повноцінного розвитку людини. Самоактуалізація (від лат. *actualis* – дійсний, справжній) – це процес актуалізації,

---

використання особистістю власних талантів, потенціалів, здібностей. Актуалізація потенціалів визначається як усвідомлення та прийняття раніше неусвідомлюваних власних можливостей та психічних змістів (думок, почуттів, моделей поведінки, здібностей). В залежності від того, яким чином ці змісти актуалізуються, вони стають психологічними ресурсами, доступними свідомому вольовому контролю та використанню суб'єктом [3].

Процес самоактуалізації тісно переплітається з процесом життєтворчості, виступаючи передумовою, а часом – результатом останньої. У цьому контексті самоактуалізація починає діяти як механізм саморегуляції соціальної поведінки особистості.

У процесі самоактуалізації формується та усвідомлюється специфічна система ціннісних орієнтацій, що визначають характер змісту та засобів досягнення провідних життєвих цілей особистості і тому складають основу саморегуляції її соціальної поведінки.

У процесі самоактуалізації розвивається соціально конструктивна життєва позиція, що передбачає усвідомлення необхідності творчої взаємодії з соціальним середовищем на основі прийняття особистістю відповідальності за побудову власного життя, ставлення до оточуючих як до суб'єктів життя, а не засобів досягнення власних цілей.

У процесі самоактуалізації формується компетентність особистості в часі. Вона передбачає таку єдність часової перспективи у свідомості людини, за якої минуле сприймається лише як джерело досвіду, майбутнє – лише як сфера цілепокладання, а теперішнє – як єдиний доступний активності часовий вимір [2].

Таким чином, одним з результатів самоактуалізації є формування суб'єктивно та об'єктивно узгодженого, такого, що суб'єктивно вдовольняє певну особистість, стилю життя – індивідуально обраної системи засобів взаємодії з соціальним середовищем.

В рамках дослідження А. Маслоу вивчав життя та особливості життєдіяльності вісімнадцяти особистостей, що на його думку можна розглядати як самоактуалізованих – А. Лінкольна, Т. Джефферсона, А. Ейнштейна, Е. Рузвельта, Д. Адамса, У. Джеймса, А. Швейцера, О. Хакслі, Спінози та ін. [3].

А. Маслоу визначив особливості людей, що самоактуалізуються:

- ефективне сприймання реальності
- спонтанність, простота, природність;
- зосередженість на задачах (на відміну від зосередженості на собі); потреба в періодичному перебуванні на самоті

самостійність, незалежність; гнучкість в оцінці подій; причетності, єднання з іншими;

глибокі міжособистісні відносини;
демократичність в характері;
розрізнення засобів і цілей добра й зла; філософське почуття гумору;
творчий підхід до справи;
трансцендування культури [3].

Цікавим є те, що у жодного із своїх досліджуваних А. Маслоу не знайшов повного набору цих характеристик. Він відзначає, що поняття самоактуалізуючої особистості описує не самих людей, а ідеальну межу до якої вони наближаються.

А. Маслоу визнає наявність у більшості людей прагнення до самоактуалізації. Але здійсненню самоактуалізації в багатьох випадках перешкоджають присутні у людини регресивні тенденції, в основі яких лежать страх, ворожість або ледарство. Зокрема, А. Маслоу описує так званий «комплекс Іони» – синдром страху перед власними можливостями, перед власною самоактуалізацією, який обмежує можливості власного розвитку. «Ми боїмося як найгіршого в нас, так і найкращого, хоча і по-різному. Часто ми біжимо від відповідальності, яку диктує (або, швидше, пропонує нам) наша природа, доля, часом навіть випадок, подібно тому, як Іона намагався – марно бігти від власної долі» [3].

На думку К. Роджерса, самоактуалізація – це прагнення до зростання, розвитку, самостійності, самовираження, активізації всіх можливостей свого організму. К. Роджерс вважає, що прагнення до повної самореалізації є вродженим для кожного з нас. Так само, як рослини розвиваються, щоб вирости здоровими, а насіння містить в собі прагнення стати деревом, так і людина схиляється до того, щоб знайти цілісність і найбільш повно реалізувати себе. Прагнення до здорового розвитку розглядається як переважна та мотивуюча сила в людині, що діє вільно та не ослаблена ні подіями минулого, ні установками сьогодення [4].

Для здорового організму первинною метою є «формування певного рівня, такого, який зробить можливим подальшувпорядковану діяльність». Самоактуалізація не означає кінець проблем і труднощів, навпаки, особистісне зростання часто може принести певну частку страждань. Здатність людини до самостійного планування своєї діяльності, здійснення своїх планів та аналізу отриманих результатів ведеться з точки зору розвиненості її соціального інтересу.

У кожній людині є природне почуття спільності, або соціальний інтерес – вроджене прагнення вступати у взаємні соціальні відносини співпраці. «Індивідуальна психологія розглядає і досліджує індивідуума включеним у суспільство. Ми відмовляємося розглядати і вивчати людину ізольовано від нього» [1].

Концепція соціального інтересу відображає стійке переконання А. Адлера в тому, що ми, люди, є соціальними створіннями, і якщо ми хочемо глибше зрозуміти себе, то повинні розглядати з точки зору налагодженості міжособистісних взаємовідносин.

На початку свого наукового шляху А. Адлер вважав, що люди мотивовані ненаситним прагненням особистої влади і потребою домінувати над іншими. Ці погляди зустріли широкий суспільний протест. Багато критиків вважали, що позиція А. Адлера є не більше, ніж замаскована версія доктрини Дарвіна про те, що виживає найсильніший. Однак пізніше, коли теоретична система А. Адлера отримала подальший розвиток, в ній було враховано, що люди в значній мірі діють на основі соціальних мотивів. А саме, людей спонукає до тих чи інших дій вроджений соціальний інстинкт, який змушує їх відмовлятися від егоїстичних

цілей заради цілей суспільства. Суть цього погляду, який знайшов своє вираження в концепції соціального інтересу, полягає в тому, що люди підпорядковують свої особисті потреби справі соціальної користі. «Соціальний інтерес» походить від німецького неологізму *Gemeinschaftsgefühl* – терміну, значення якого неможливо повністю передати іншою мовою одним словом або фразою. Це означає щось на зразок «соціального почуття», «почуття спільності».

А. Адлер вважав, що передумови соціального інтересу є вродженими [1]. Оскільки кожна людина є соціальним створінням за своєю природою, а не в результаті утворення звички. Однак, подібно до інших вроджених характеристик, соціальний інтерес не виникає автоматично, але вимагає, щоб його усвідомлено розвивали. Соціальний інтерес розвивається в соціальному оточенні. Референтні особи – перш за все мати, а потім й інші члени сім'ї – сприяють процесу його розвитку.

А. Адлер розглядає материнський внесок у виховання як подвійну працю: заохочення формування зрілого соціального інтересу і допомогу в спрямуванні його за межі сфери материнського впливу. Обидві функції здійснювати нелегко. Завдання полягає у тому, щоб виховувати в дитині відчуття співпраці, прагнення до встановлення взаємозв'язків і товариських відносин – якостей, які А. Адлер вважав тісно взаємопов'язані. Мати виявляє справжню любов до своєї дитини – любов, зосереджену на її добробуті, а не на власному материнському марнославстві. Ця здорова любов виникає з цієї турботи про людей і дає можливість матері виховувати у дитини соціальний інтерес. Її ніжність до чоловіка, до інших дітей і людей в цілому служить рольовою моделлю для дитини, яка засвоює завдяки цьому зразку те, що у світі існують інші значущі люди, не лише члени сім'ї [1].

Багато установок, сформованих в процесі материнського виховання, можуть також і пригнічувати у дитини почуття соціального інтересу. Якщо, наприклад, мати зосереджена виключно на своїх дітях, вона не зможе навчити їх переносити соціальний інтерес на інших людей. Якщо ж вона віддає перевагу виключно своєму чоловіку, уникає дітей і суспільства, її діти будуть відчувати себе небажаними, і потенційні можливості прояву їх соціального інтересу залишаться нереалізованими. Будь-яка поведінка, що зміцнює в дітях почуття, що ними нехтують і не люблять, приводить їх до втрати самостійності і нездатності до співпраці.

А. Адлер розглядав батька як друге за важливістю джерело впливу на розвиток у дитини соціального інтересу. По-перше, у батька повинна бути позитивна установка по відношенню до дружини і суспільства. Додатково до цього, його сформований соціальний інтерес повинен проявлятися у відносинах з дітьми. За А. Адлером, ідеальний батько той, хто відноситься до своїх дітей як до рівних і бере активну участь, разом з дружиною, в їх вихованні. Батько повинен уникати двох помилок: емоційної відгородженості і батьківського авторитаризму,

які мають, як не дивно, однакові наслідки. Діти, які відчувають відчуженість батьків, зазвичай переслідують швидше мету досягнення особистої переваги, ніж переваги, заснованої на соціальному інтересі. Батьківський авторитаризм також призводить до помилкового стилю життя. Діти деспотичних батьків теж навчаються боротися за владу й особисту, а не соціальну перевагу [1].

Нарешті, згідно за А. Адлером, величезний вплив на розвиток у дитини соціального почуття мають відносини між батьком і матір'ю. Так, у разі нещасливого шлюбу у дітей мало шансів для розвитку соціального інтересу. Якщо дружина не надає емоційної підтримки чоловіку і свої почуття віддає виключно дітям, вони страждають, оскільки надмірна опіка гасить соціальний інтерес. Якщо чоловік відкрито критикує свою дружину, діти втрачають повагу до обох батьків. Якщо між чоловіком і дружиною розлад, діти починають «грати» з одним з батьків проти іншого. У цій грі в кінці кінців програють діти: вони неминуче багато втрачають, коли їх батьки демонструють відсутність взаємної любові [1].

А. Адлер стверджував, що вираженість соціального інтересу виявляється зручним критерієм оцінки психічного здоров'я індивідуума. Він посилався на нього, як на «барометр нормальності» – показник, який можна використовувати при оцінці якості життя людини [1]. Тобто, з позиції А. Адлера, наше життя цінним є в тій мірі, в якій ми сприяємо підвищенню цінності життя інших людей.

У погано пристосованих людей, навпаки, соціальний інтерес виражений недостатньо. Такі люди егоцентричні, ведуть боротьбу за особисту перевагу і домінування над іншими, не мають соціальних цілей.

Організація та методичне забезпечення дослідження. Гіпотеза дослідження є припущення що психологічні особливості самоактуалізації особистості залежать від типу сім'ї: повної/неповної.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять ідеї гуманістичної психології (А. Маслоу, К. Роджерс, В. Франкл, Ш. Бюлер, Р.Мей) та ідеї індивідуальної психології (А. Адлер, Д. Кренделл).

Ґрунтуючись на теоретичних концепціях та гіпотезі дослідження висунуті наступні завдання:

1. вивчити психологічні особливості самоактуалізації особистості в залежності від типу сім'ї: повної/неповної;
2. з'ясувати зв'язок самоактуалізації з соціальним інтересом;
3. визначити зв'язок самоактуалізації з локусом контролю.

Методики дослідження: самоактуалізаційний тест (САТ), тест на визначення рівня суб'єктивного контролю (РСК) Д. Роттера, шкала соціального інтересу Д. Кренделла.

У дослідженні приймало участь 80 досліджуваних (віком 25-35 років), серед яких – 35 досліджуваних з неповної сім'ї та 45 досліджуваних – з повної сім'ї.

Згідно Закону України «Про охорону дитинства» ВР України від 26.04.2001 (N 2402-III) вважається, що:

неповна сім'я – це сім'я, що складається з матері або батька і дитини (дітей).

повна сім'я – це сім'я, в якій є обидва члени подружжя.

За допомогою процедури крос-табуляції в статистичній програмі «SPSS» проведено дослідження самоактуалізації досліджуваних з повних/неповних сімей показало, що у більшості досліджуваних з повних сімей середній або низький рівень самоактуалізації (37,7% та 42,3%), лише 20% досліджуваних мають високий рівень самоактуалізації. Це можна пояснити тим, що покладаючись на підтримку батьків, орієнтуючись на їх погляди, досліджувані з повних сімей

повільніше формують власний план самоактуалізації, систему змісту досягнення провідних життєвих цілей особистості.

У таких досліджуваних повільніше відбувається становлення соціально-конструктивної життєвої позиції, що передбачає усвідомлення необхідності творчої взаємодії з соціальним середовищем та співпраці, ставлення до оточуючих як до інших значущих суб'єктів життя, а не засобів досягнення власних цілей.

У досліджуваних з повних сімей порушена компетентність у часі. Такі досліджувані орієнтовані на минуле, коли батьки несли повну відповідальність за їх життя та благополуччя. Перспектива сприймати теперішнє – як єдиний доступний активності часовий вимір, минуле – лише як джерело досвіду, а майбутнє – лише як сферу цілепокладання та планів для таких досліджуваних ускладнено.

Результати дослідження свідчать, що у більшості досліджуваних з неповних сімей переважає високий рівень самоактуалізації (54,3%). Не маючи постійної підтримки батьків, покладаючись в більшій мірі на себе, досліджувані з неповних сімей досить швидко формують власну систему ціннісних орієнтацій, що визначає характер змісту та засобів досягнення провідних життєвих цілей особистості, і тому складають основу її соціальної поведінки та самоактуалізації. Вони не чекають, що інші будуть відкладати свої справи та допомагати їм, а розвивають у собі відповідальність за власні цілі та дії.

Досліджувані з неповних сімей компетентні у часі. Вони більш схильні до знаходження в стані активності «Тут і зараз». Ця група досліджуваних при необхідності робить вибір на користь власного розвитку, а не формуванню «зони комфорту».

На долю кожної особистості випадає обирати між розвитком і безпекою, між прогресом і регресом. Кожен вибір має свої позитивні і негативні сторони. Обирати безпечно – означає залишатися у знайомому, але є ризик, що це втратить актуальність, стане застарілим. Обирати зростання – означає відкрити себе новому, несподіваному досвіду, ризикувати зіткнутися зневідомим.

Дослідження показало, що високого рівню самоактуалізації досягли саме досліджувані з неповних сімей (54,3 %) у порівнянні з досліджуваними з повних сімей (20 %).

Досліджувані з неповних сімей більш ефективно сприймають реальність та більш компетентні у часі. Вони приймають інших такими які вони є і не чекають, що оточуючі мають змінюватись в залежності від їх побажань.

Після проведення процедури крос-табуляції визначено, що соціальний інтерес досліджуваних з повних сімей має високий рівень 46,7%, середній рівень – 37,8%. Ці досліджувані в значній мірі прагнуть співпрацювати з іншими людьми для досягнення спільних цілей. Навички співпраці з іншими досліджувані з повних сімей отримували безпосередньо в найближчому оточенні, і в ході соціалізації. Низький рівень соціального інтересу мають всього 15,5% досліджуваних.

Проте лише 22 % досліджуваних з повних сімей мають високий рівень соціального інтересу, 29,5% – середній рівень і 48,5% – низький рівень. Це може бути зумовлено тим, що в повних сім'ях досить часто дитина росте в умовах за яких наявне задоволення її потреб «за першою вимогою». Через такі умови особистість нерідко відчуває певні труднощі із співпрацею з іншими людьми адже

для досягнення суспільних цілей часто необхідно ставити в пріоритет інтереси групи, а не власні бажання.

Ґрунтуючись на результати кореляційного аналізу (за Пірсоном), що проведений на загальній вибірці (80 досліджуваних) з'ясовано, що існує зв'язок самоактуалізації ($r=0,506$, $p\leq 0,001$) з інтернальним локусом контролю. Це дає можливість стверджувати, що особистості, які беруть відповідальність за своє життя, вважають, що вони змогли реалізувати свої плани, і здатні й надалі з успіхом досягати свої цілей і в майбутньому.

Висновки. Ґрунтуючись на результати кількісного та якісного аналізу визначено, що досліджувані з неповної сім'ї мають вищий рівень самоактуалізації у порівнянні з досліджуваними з повної сім'ї. Також встановлено, що досліджувані, які мають високий рівень самоактуалізації мають високий рівень соціального інтересу та інтернальний локус контролю. Гіпотезу дослідження підтверджено, але перед дослідниками постає багато питань для **подальшої перспективи дослідження**, зокрема визначення факторів самоактуалізації та соціального інтересу особистості.

Література

1. Адлер А. Понять природу человека /А. Адлер – СПб.: Академический проспект, 1997. – 1
2. Дерманова И.Б. Некоторые аспекты феномена самореализации /И.Б. Дерманова, Л.А. Коростылева //Психологические проблемы самореализации личности /Под ред. А.А. Крылова, Л.А. Коростылевой. – СПб.: Изд-во С.-Петербургского университета, 1997. – С. 20-37.
3. Маслоу А. Мотивация и личность /А. Маслоу. СПб.: Питер, 3-е изд. 2008. – 352 с.
4. Роджерс К. Взгляд на психотерапию. Становление человека /К. Роджерс. – Пер. с англ./ Общ. ред. и предисл. Исениной Е.И. – М.: Издательская группа «Прогресс», «Универс», 1994. – 480 с.